

Fekete Csaba

Versszedés, prózaszedés, dőltbetűs szedés

Takarékosságból, némelykor csak igénytelenség okán, nem igen vert gyökeret nálunk a gyülekezeti énekek versként való szedése. Korábban szemléltettem ezt néhány példán.¹ Újfalvi Imre ettől eltérő vélekedését idézem most elsőnek. Verseskönyvek példáit mellőzve csak egy újabb, szorosan ide tartozó példa változatait is idézem. Ez sajátos megoldás: a szótagok *dőltbetűs* megkülönböztetésének metrikus célja van.

Fekete Csaba református lelkész a Tiszántúli Református Egyházkerület és Kollégiumi Nagykönyvtár (Debrecen) tudományos főmunkatársa, a ReZeM elnöke.

I.

Újfalvi Imre 1602-ben, a *Præfatio. Mely ez könyvnek ez mostani editiojara nez.* feliratú bevezetőjében megfogalmazta az énekek tördelésének normáját. E szerint „mindeneket az ő ritmusa szerént, újabb újabb paragrafusokkal: és az első versöket lienákkal is, hogy az ki annyira *artem canendí,* értené *claves et signa vocis,* megjegyyezhetné hogy az *úzus* úgy is segítettnek” kellene szedni.² Azaz: soronként külön sorba, a strófákat is jól elválasztva, az első strófa fölött dalmammal kellene közölni. Mennyi és milyen a versszedés Újfalvinál? — Mindössze nyolc ének 236-ból.³ Bele kellett törődnie, hogy a nyomda csak helyelközel alkalmazott versszedést. A hosszúsoros (tizenöt, és még több szótagos) énekek prózaszedéssel sorakoznak, a sorok kezdetét még nagybetűs kezdés sem különíti el. Lenne még néhány ének, amelyeket szintén lehetett volna versként tördelni, méghozzá egyetlen többletsor nélkül. Ilyen kétsoros strófa volna négy,⁴ háromsoros kettő.⁵ Sok víz lefolyt azóta a négy folyón, ebben mégis kevés a változás.

¹ Fekete Csaba: „Versszedés, énekeskönyv, kottagrafika”, *Magyar Egyházzene* XI (2003/2004) 195–204.

² A meglévő első levél —( )^{3a}— ötödik mondata.

³ Ács Pál 206 éneket + 30 temetéskorra való éneket mutatóz a hasonmás kiadás kísérő tanulmányában. Versszedéssel találjuk ezeket: *Mint kívánkozik a szarvas az kútfejekhez* (27^a–28^a), *Minden népek örülvén tapsoljanak* (32^a–^b), *Mindenek meghallják és jól megtanulják* (65^a), *Minden hű keresztyének meghalljátok* (65^a–^b), *Milyen jó légyen az egyenesség* (67^a–^b), *Mikoron az szent Dávid megesméré* (74^a–75^a), *Mindnyáján örüljünk hűv keresztyének* (80^a–81^b), és *Adjunk hálát az Úrnak, mert érdemli* (148^b).

⁴ *Lásd meg, Uram, én ügyemet* (28^b–29^b), *Nékiünk születék mennyei király* (86^b–87^a), *Krisztus föltámasztása igazságunkra* (92^b), *Mindenható Úr Isten, mi bűnös emberek* (114^a).

⁵ *Úr Isten veletek, keresztyének örüljete* (83^b–84^a), *Úr Istennek szent Fia* (85^b–86^a).

II.

Hajdanán a költők nagy ívű sorokat írtak, közben metszeteket alkalmaztak. Megszakgatásnak nevezi ezt Csokonai. Igen gyakori volt, hogy a Balassi strófát három sorba írták és szedték, nem kilencbe. Népi énekesektől egy lélegzetre énekelt gyönyörű hosszú sorokat hallunk, gyermekkorban így szokták meg. De már Csokonai utalt arra, hogy a régieknek nagyobb szuflájuk volt. Ma pedig némelyik költő szinte szavakká tördeli szét költeményét, és az énekesek is ritkán énekelnek nagyobb lélegzetű sort. Igen gyakori a kettőbe törés. Utaltam korábbi írásomban arra is, hogy néhány szedési sajátosság miatt szinte meggyökerezett egy olyan egyházi nézet, hogy nem is szükséges az éneket versként szedni. Borkó Julianna énekeskönyvének első kiadása versszedéssel jelent meg egy vidéki nyomdában, amely nem jeleskedett különös gondosságával. Az elmúlt évben prózaszedéssel adták ki másodsor. Gazdaságtalanul, üresen hagyott fél lapokkal, helypocsékló megoldásokkal. Azaz látszólagos a takarékoság. Sokszor szükségtelen. Ellenpélda Szenci Molnár Albert zsoltárainak szedése a Bólya József kottagrafikája szerint. A számítógépes szép megoldás csábít fényűzésre.

Vastagítaná és jócskán megnövelné a versszedés az énekeskönyvek terjedelmét?

2. Alles, was dich preisen kann, / Cherubim und Seraphinen, / stimmen dir ein Loblied an; / alle Engel, die dir dienen, / rufen Tag und Nacht dir zu: / „Heilig, heilig, Herr, bist du.“

3. Heilig, Herr Gott Zebaoth, / heilig, Herr der Himmelsheere, / starker Helfer in der Not: / Himmel, Erde, Luft und Meere / sind erfüllt von deinem Ruhm; / alles ist dein Eigentum.

4. Der Apostel heiliger Chor, / der Propheten große Menge / schickt zu deinem Thron empor / neue Lob- und Dankesänge; / der Blutzengen große Schar / lobt und preist dich immerdar.

5. Dich, Gott Vater auf dem Thron, / loben Große und auch Kleine; / deinem eingebornen Sohn / singt die heilige Gemeine; / und sie ehrt den Heiligen Geist, / der mit seinem Trost uns speist.

6. Sich dein Volk in Gnaden an; / hilf uns, segne, Herr, dein Erbe; / leit es auf der rechten Bahn, / daß der Feind es nicht verderbe. / Wart und pfleg es in der Zeit; / nimm es auf in Ewigkeit.

7. Alle Tage wollen wir / dich und deinen Namen preisen / und zu allen Zeiten dir / Ehre, Lob und Dank erweisen. / Rett aus Sünden, rett aus Tod, / sei uns gnädig, Herr und Gott.

8. Herr, erbarm, erbarme dich; / auf uns komme, Herr, dein Segen. / Deine Güte zeige sich / allen der Verheißung wegen. / Auf dich hoffen wir allein, / laß uns nicht verloren sein.

1. ábra: Gesangbuch der evangelisch-reformierten Kirchen der deutschsprachigen Schweiz. Winterthur, 1962.

Néhány megoldást mutatok be, amelyek nem újak. A terjedelmet sem növelik meg. Svájci énekeskönyv az első. Régi német nyomtatványokban is láthatunk hasonló tagolást. (1. ábra)

A sorok ilyen elválasztása Magyarországon sem ismeretlen. Egy különben nem igényes kiadást választottam. (2. ábra) Ennek prózaszedésében is világosan elkülönülnek a verssorok, és mégsem kell lemondania a takarékoságról.

2. Itt az Isten köztünk! | Kit, ha éj, ha nap jár, | Szent kherubok serge szolgál. | „Szent, szent!” zengve zengi | Angyalok danája, | Hogyha ezt a fényt imádja. | Halld Urunk | Szózatunk, | Ha mi is csekélyek, | Áldozunk tenéked!

3 Elvetjük magunktól | Mind, ami hiúság, | Mit a föld élvet s gyönyört ad! | Itt a terv, a szándék, | Testünk, lelkünk, éltünk, | Mindent a kezbe tészünk! | Légy Te csak | Egymagad | Istenünk, királyunk; | Téged kell imádnunk!

4. Át meg át jársz mindent! | Legdicsőbb sugárid | Szórd, Uram, arcomra váltig! | Mint a kis virágnak | Kelyhe is kitarul | S csöndben él a nap-sugárbul. | Hagyd nekem | Csendesen | Fényed befogadni | S téged hatni hagyni!

5. Jőjj, lakozzál bennem! | Hadd legyen már itt lenn | Boldog templomoddá lelkem! | Jőjj, ki oly közel vagy, | Dicsőülj meg bennem, | Hogy téged imádjon lelkem! | S hol vagyok, | Itt vagy ott, | Mindig látva téged — | Óh, hadd hajtok tédet!

2. ábra: Hozsánna énekek vallásos összejövetelek használatára. 2. kiadás.

A Piatra-Craiuului-i Református Egyházkerület Iratterjesztési Osztályának kiadványa. Oradea, 1937.

3a. „Menj el hát, Arkangyal, — ez új hírt hirdetni, — az ősi Írásnak — titkait jelentsd ki, — levéve fátyolát!”
b. „Üdvözlégy, Mária, — az Úr van teveled, — az Isten Fia lesz, — kit szülsz, a Gyermeked, — ne félj, fogadd be őt!”

4a. Meghallván Mária — szólását Angyalnak, — igent mond, s anyja lesz — az Isten Fiának: — a várt Messiásnak. b. Ki Tanácsadója — emberi nemzetnek, — Istene, Atyja lesz — föld színén élőknek, — békeség Szerzője.

5a. Akinék ereje — minket erősítsen, — és gyarló voltunkban — mindenkor megvédjen, — világ sok vététől. b. Bocsásson meg nekünk — bocsánat szent Ura, — kegyelmét esdje le — kegyelmek Asszonya, — maradjon mivelünk! Amen, alleluja.

3. ábra. Éneklő Egyház. Római Katolikus Népénektár — liturgikus énekekkel és imádságokkal —. Bp. Szent István Társulat. 6. kiadás: 2004.

Hasonló megoldást választott 1984-ben a Népénektár-Bizottság. A különbség annyi, hogy az elválasztást horizontálisan oldották meg. Ennek nyilvánvaló oka, hogy elkülönítették a mediatio és terminatio jelölésétől, amely szokás szerint / alakban használatos. (3. ábra)

Látható ezekből, hogy némi gondossággal megoldható prózaszedésben is a versénekek sorainak jól észlelhető elkülönítése. Ezek a megoldások egyaránt áttekinthetők, és szebbek, mintha csak nagyobb spácium lenne a sorkezdő szó előtt. Úgy a sok fehér folt ellene mondana a nyomdai (és már a kéziratosságban kialakult) esztétikai követelménynek. Annak, hogy a szöveg egyenletes szövet (textus, textura) hatású legyen, amelyből indokolatlanul ne ugorják elő semmi. Éppen ezért szükséges a kezdőszavak vagy betűk kiemelése (iniciálé). A strófák kezdete sem lehet hangsúlytalan.

III.

Megjelent a Magyarországi Református Egyház kiadásában egy dőltbetűs énekeskönyv 1977-ben.⁶ A tagolást összekötötték egy félreértett eszménnyel. Ezért dőltbetűs ez az énekeskönyv. A dallamot sem ismerő, és nem is kottaolvasó gyülekezeti tagot azzal igyekeztek egyes szótagok gyorsabb, mások lassabb éneklésére készíteni, hogy *dőlt* betűvel szedik. Ezt a kiadást kevés siker kísérte, több nem jelent meg belőle azóta sem. Abból is fakad a sikertelenség, hogy nálunk a rosszabb papírra nem jó betűtípust választottak. A nyomásnak is elég erőteljesnek kell lennie, a számítógép képernyője becsaphatja a tervezőt. Elég sok manapság a gépi szedéssel sajnálatosan halványra sikerített könyvszöveg. Aztán a papír minősége is számít. Alább egy szokványos holland énekeskönyv részlete látható. (4. ábra, vö. 5. ábra.) Bibliapapírra nyomták. A zsolttár szótagjai jobban elkülönülnek, mint sok ma használatos betűtípusnál, mert amely betűnek van régi (igazi) kurzívja, annak a léptéke is más, mint ha csupán megdöntjük a betűt. Csak a megdöntés szokás a legtöbb számítógépes betűnél (ezek igazi betűcsaládot nem is alkotnak).

⁶ Fekete Csaba: „Dőltbetűs énekeskönyvünk — avagy gondolatok énekeinkről, énekeskönyveinkről”, *Református Egyház* LVII (2005)166–168.

- 2 Ik werd benauwd van alle zijden
en riep den HEER ootmoedig aan.
De HEER verhoorde en bevrijdde,
Hij deed mij in de ruimte staan.
De HEER is met mij, 'k zal niet vrezen.
Geen sterveling verschrikt mij meer.
De HEER wil mij tot helper wezen:
ik zie op al mijn haters neer.
- 3 't Is beter bij den HEER te schuilen
dan dat men bouwt op man en macht.
't Is beter bij den HEER te schuilen
dan dat men hulp van vorsten wacht.
Toen ik mij wenden kon noch keren,
omsloten door der volken ring,
doorbrak ik in de naam des HEREN
de knellende omsingeling.
- 4 Zij zwermden om mij heen als bijen,
zij waren dreigend om mij heen.
In Gods naam brak ik door hun rijen,
als strovuur sloeg ik hen uiteen.
O vijand, die met felle stoten
mij bijna hebt ten val gebracht,
de HEER had tot mijn heil besloten,
Hij redde mij, Hij schonk mij kracht.
- 5 De HEER is mij tot hulp en sterkte,
Hij is mijn lied, mijn psalmgezang.
Hij is het, die mijn heil bewerkte.
Ik loof den HEER mijn leven lang.
Hoort in hun kamp Gods knechten zingen
nu Hij de zege heeft gebracht:
Gods rechterhand doet grote dingen,
Gods rechterhand heeft grote kracht!

4. ábra. Kerkboek van de Gereformeerde Kerken in Nederland. Berijmde psalmen, beiljdenisgeschriften orden van dienst woorden en gebeden voor de eredienst formulieren voor kerkelijke handelingen gebeden.

Wageningen, 1968.

4. *Midőn, Uram, haragodban versz minket,
Ottan meghalunk és földre leesünk,
A te kemény haragodtól rettegünk,
Ha megtekinted mi nagy bűneinket,
Titkos vétünköt ha előhozod,
És színed eleibe állítod.*
5. *Haragod miatt napja életünknek
Menten elmúlik nagy hirtelenséggel,
Mint a mondott szót elragadja a szél.
A mi napink, miket nekünk engedtek,
Mintegy hetven esztendei idő.
Hogyha több, tehát nyolcvan esztendő.*
6. *És ha kedves volt is valamennyire,
De többnyire volt munka és fájdalom;
Elkél éltünknek minden ékessége,
Elmúlik, mint az árnyék és az álom.
De ki érti a te haragodat?
Csak az, aki féli hatalmadat.*
7. *Taníts meg azért minket kegyelmesen,
Hogy rövid voltát életünknek értsük,
És eszességgel magunkat viseljük!
Ó, Úr Isten, fordulj hozzánk ismétlen!
Míg hagyod, hogy éltünk nyomorogjon?
Könyörülj már a te szolgáidon!*
8. *Tölts bé minket reggel nagy irgalmaddal,
Hogy jó kedvvel vigyük véghez éltünket,
Ne terheltessünk nyomorúságokkal!
Vigasztalj minket és adj könnyebbséget,
És haragodat fordítsd el rólunk,
Mellyel régóta ostromoztatunk!*

5. ábra. Énekeskönyv a Szórványban Élő Magyar Református Egyház
használatára. Leeuwarden, 1958.